

Наталія Білоус

Магдебурзьке право в Центрально-Східній Європі у світлі нових досліджень німецьких істориків

Магдебурзьке право, що набуло значного поширення у містах Центрально-Східної Європи у часи пізнього середньовіччя — раннього нового часу, тривалий час викликало чималий інтерес не тільки німецьких, а й українських, польських, білоруських, литовських та російських істориків. Історіографія цієї проблеми настільки велика і різноманітна, що не раз ставала предметом монографічних досліджень¹. Лідують у цьому за кількістю праць, безумовно, польські та німецькі історики². Останні сьогодні вдало застосовують інтердисциплінарний підхід, залучаючи фахівців різного профілю — істориків та істориків права, німецьких філологів та мовознавців різних країн, археологів, музейних працівників.

Саксонська академія наук у м. Лейпциг (заснована 1863 р.) ініціювала та провела 31 жовтня — 2 листопада 2003 р. міжнародну інтердисциплінарну конференцію «Rechts- und Sprachtransfer in Mittel und Osteuropa — Sachsen-spiegel und Magdeburger Recht» («Правовий та мовний трансфер у Центрально-Східній Європі — Саксонське Дзеркало та Магдебурзьке право»), після чого започаткувала серію монографічних досліджень. До першого тому «Ius saxonico-magdeburgense in Oriente. Band 1. Berlin, 2008» за редакцією

---

¹ У сучасній українській історіографії найбільш відомі дві праці: *Гошко Т.* Магдебурзьке право Центрально-Східної Європи XIII–XVIII ст. в українській та польській історіографії: Дис. ... канд. іст. наук. — К., 1999; *Її ж.* Магдебурзьке право в Україні. XIV — початок XVII ст. — Львів, 2002. Див. рец.: *Тимошенко В.* Міське право України на тлі жанрово-стилістичного «безправ'я»: Тетяна Гошко. Нариси з історії магдебурзького права в Україні. XIV — початок XVII ст. — Львів, 2002 // Український гуманітарний огляд. — Вип. 9. — К., 2009. — С. 151–163; *Кобилецький М.* Магдебурзьке право в Україні (XIV — перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження. — Львів, 2008. Див. рец.: *Гошко Т.* Історія магдебурзького права очима юриста // Український гуманітарний огляд. — Вип. 14. — К., 2009. — С. 168–193.

² У 2006 р. Христоф фон Вердт опублікував монографію, присвячену розвитку урбанізації і міських громад в Україні та Білорусії у період середньовіччя і раннього нового часу: *Christophe v. Werdt.* Stadt und Gemeindebildung in Ruthenien. Okzidentalisation der Ukraine und Weißrusslands im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit. — Wiesbaden, 2006. — 326 s.

Е. Ейхлера та Г. Люка увійшли матеріали названої конференції, авторами яких стали представники країн Центрально-Східної Європи, у т. ч. України.

Розпочинає збірник стаття Г. Люка³ «Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas» («Саксонсько-магдебурзьке право як культурна зв'язуюча ланка правової системи між Східною та Центральною Європою»). Після представлення короткого огляду історіографії автор розповідає про розповсюдження німецького права на схід — території Польщі, Чехії, Словаччини, Білорусі, України, Румунії та Угорщини.

У статті угорського історика Л. Блазовича (м. Шегед) «Der Sachsenspiegel und das Recht der Zips» йдеться про вплив «Саксонського Дзеркала» на правову систему міст Шпіса (нім. Zips) — північно-західної території Угорського королівства, що нині складають східну частину Словаччини.

Відомий німецький історик права Ф. Ебель (пом. 2005 р.) у статті «Von der Elbe zur Düna — Sachsenrecht in Livland, einer Gemengelage europäischer Rechtsordnungen» розглядає саксонське право як суміш різних європейських правових норм, що склалися у містах Прибалтики у XIII–XIV ст.

Х. Ханнік із м. Вюрцбург заторкнув тему візантійських впливів на формування східноєвропейських джерел права («Die andere Tradition: Byzantinische Einflüsse auf osteuropäische Rechtsquellen»). Баварський історик відзначив високий рівень розвитку правових традицій у Візантії, про що свідчать складені у VI–IX ст. збірники законів, що стали основою для законодавства Київської Русі та інших держав Східної Європи часів середньовіччя.

Польський історик права Д. Яницька розглянула рецепцію німецького (хелмінського) права на прикладі м. Торунь, що належало до Хелмінської землі, правові джерела, судочинство та судове повсякдення торунських міських урядників («Die Rezeption des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts am Beispiel von Thorn im Kulmer Land»).

---

³ Гейнер Люк — відомий німецький історик права, професор університету Галле-Віттенберг ім. Мартіна Лютера, автор численних праць з історії магдебурзького права. Див., зокрема: *Lück H. Magdeburger Recht in der Ukraine // ZNR. — 1990, nr 12. — S. 113–126; Das Denkmal des Magdeburger Rechts in Kiew // Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde. — 1990, nr 12. — S. 109–119; Die Verbreitung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts in Osteuropa // Der sassen speyghel. Sachsenspiegel-Recht-Alltag, Bd. 2: Aus dem Leben gegriffen — Ein Rechtsbuch spiegelt seine Zeit. / Hgb. von Mamoun Fansa. — Oldenburg, 1995. — S. 37–49; Magdeburger Forschungen zum Magdeburger Recht (1933–1945) // Geschichte als Beruf. Demokratie und Diktatur, Protestantismus und politische Kultur. — Döbel (Saalkreis), 2005. — S. 367–381; Über den Sachsenspiegel. Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches. — Dössel (Saalkreis), 2005; Prawo magdeburgskie jako czynnik identyfikacji europejskiej rodziny miast // Europejskie miasta prawa magdeburgskiego. Tradycja, dziedzictwo, identyfikacja. — Kraków, 2007. — S. 41–50; Zur Gerichtsverfassung in den Mutterstädten des Magdeburger und Lübecker Rechts // Grundlagen für neues Europa. Das Magdeburger und Lübecker Recht in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. — Köln–Weimar–Wien, 2009. — S. 163–181.*

Відома литовська дослідниця Й. Карпавічене з Вільнюса розглянула стан розробки проблематики, визначила дослідницьке поле та перспективи дослідження саксонсько-магдебурзького права у Литві («Das sächsisch-magdeburgische Recht in Litauen: Forschungsstand, Forschungsfelder und Perspektiven»).

Дослідниця білоруського походження з м. Тюбінген О. Келлер коротко висвітлила історію, джерела і літературу з магдебурзького права білоруських міст та містечок («Geschichte, Quellen und Literatur des Magdeburger Rechts in weißrussischen Ortschaften des Großfürstentums Litauen»).

Історик права зі Львова М. Кобилецький розглянув магдебурзьке право як джерело «Кодекса прав, за яким судиться малоросійський народ» 1743 року («Das magdeburgische Recht als Quelle des Kodex von 1743»). Автор статті підкреслив високий рівень правової культури українських законотворців — упорядників даного кодексу та їх обізнаність з європейськими правовими нормами, а також зазначив, що саксонсько-магдебурзьке право не розглядалося ними як чужорідне право, а було складовою частиною національного права. У монографічному дослідженні той же автор слушно зауважив, що магдебурзьке право — невід’ємна частина правової традиції українського народу, основа розвитку українського міського права та права на місцеве самоврядування⁴.

Р. Кухар з м. Братислава описав суспільно-політичну та культурну ситуацію на словацьких територіях у XIV–XV ст. та вплив магдебурзького права на життя словацького населення («Der slowakische Sprachraum im 14. und 15. Jahrhundert und das Magdeburger Recht»). Автор підкреслив також значний вплив німецької правничої термінології на розвиток місцевого права та її запозичення словацьким населенням.

Німецький історик права з м. Галле Р. Лібервірт звернувся до контроверсійної проблеми, що побутувала у польській історіографії стосовно того, чи можна розглядати німецьке право на західнослов’янських землях, зокрема, у Польщі як впровадження, чи як рецепцію? («Einführung oder Rezeption? Mittelalterlich deutsches Recht in slawischen Herrschaftsgebieten. Das Beispiel: Polen»). Наприкінці статті автор резюмує, що саксонсько-магдебурзьке право справило вплив на польське право, яке у першій третині XVI ст. активно розвивалося і, своєю чергою, впливало на німецьке право, в результаті чого відбувалося зрощування або злиття правових норм.

І.Т. Пійрайнен з м. Мюнстер проаналізував впливи магдебурзького права на законодавство Словаччини у часи пізнього середньовіччя та раннього нового часу («Auswirkungen des Magdeburger Rechts auf die Gesetzgebung des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit in der Slowakei»). Автор розглянув три словацькі правничі збірки, що сформувались під сильним впливом магдебурзького права та Саксонського Дзеркала.

---

⁴ Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні... — С. 390.

Найбільш контрверсійним виглядає дослідження відомого петербурзького історика права О. Рогачевського⁵, який, на нашу думку, некоректно сформулював тематику дослідження: «Магдебурзьке право на сучасній території Росії: стан та перспективи дослідження» («Das Magdeburger Recht auf dem heutigen Territorium Russlands: Forschungsstand und Forschungsperspektiven»). Подібне формулювання викликає подив з огляду на всім відомий факт відсутності побутування магдебурзького права на території Росії, та відповідно — самоврядування у російських містах у ранній новий час. Перераховуючи міста, розташовані поблизу західного кордону сучасної Росії (Стародуб, Почеп, Мглин, Погар та ін.), яким польський король Ян Казимир надав привілеї на магдебурзьке право, а російський цар Олексій Михайлович у 1660-х роках їх підтвердив, дослідник жодним словом не згадує про те, що ці міста історично належали до українських земель, які в результаті російсько-польської війни 1654–1667 рр. та Андрусівського миру відійшли до Московської держави. Історик локалізує ці та інші міста на мапі («Die Grenzländer Lituaens, Polens und Rußlands in der Mitte des 17. Jahrhunderts») як порубіжні, що знаходились на польсько-російському пограниччі.

Остання стаття належить перу краківського історика-мовознавця О. Зайди, який досліджує впливи німецького права на старопольську правничу термінологію як відображення рецепції магдебурзького права («Deutsche Einflüsse in der altpolnischen juristischen Terminologie als Widerspiegelung der Rezeption des Magdeburger Rechts»)⁶.

Дослідження О. Зайди та інших польських істориків і мовознавців використали у процесі роботи над другим томом вище згаданої серії німецькі фахівці — співробітники Саксонської академії наук — Інга Білі, Віланд Карлс, Каталін Гьончі. Нещодавно вийшов друком другий том — «Sächsisch-magdeburgisches Recht in Polen. Untersuchungen zur Geschichte des Rechts und seiner Sprache. Band II. Ius saxonico-magdeburgense in Oriente. Hgb. von Prof. E. Eichler, Prof. H. Lück. Berlin, 2011» («Саксонсько-магдебурзьке право у Польщі. Дослідження з історії права та його мови. Том II: Саксонсько-магдебурзьке право на Заході. Берлін, 2011. — 479 с. + карти»).

Книга має розгорнуту структуру, складається з восьми частин (розділів) та додатків. Після вступу (розділ А), де йдеться про методи та мету дослідження, вміщено короткий історичний огляд із розповіддю про запровадження, розвиток магдебурзького права та припинення його дії на польських теренах, наголошується на особливій ролі Польщі як посередника

---

⁵ Рогачевский А. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв. — СПб., 1996; Кульмская грамота — памятник права Пруссии XIII в. — СПб., 2002; Очерки по истории Пруссии XIII–XVII вв. (по материалам рукописных собраний Берлина и Санкт-Петербурга). — СПб., 2004.

⁶ Відомі такі дослідження автора: *Zajda A. Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*. — Kraków, 1990; *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*. — Kraków, 2011.

між Заходом і Сходом у поширенні німецького права на схід (розділ В). Прикметно, що автори збірника наголошують на тому, що магдебурзьке право жодною мірою не можна розглядати як колоніальне право, оскільки воно поширювалося не в результаті завоювання територій і країн, а внаслідок культурного і правничого трансферу, та небезпідставно висловлюють надію на те, що їхня праця спонукатиме інших фахівців до дальших досліджень культурних взаємовпливів.

Автори наступного розділу «С» коротко представили історіографію проблеми XIX, початку XX ст., довоєнного та післявоєнного часу, висвітлили сучасний стан розвитку досліджень — «в еру європейської інтеграції», зокрема, згадали про міжнародну конференцію «Краків — європейське місто магдебурзького права», присвячену 750-й річниці заснування міста⁷, та різні дослідницькі проекти, реалізовані в контексті цієї теми.

У частині «D. Rechtsquellen sächsisch-magdeburgischen Rechts im Untersuchungsgebiet Polen» детально розповідається про усі варіанти джерел саксонсько-магдебурзького права, що функціонували на польських теренах. Згадуються усі основні праці відомих правників раннього нового часу: Яна Ласького, Миколая Яскера, Павла Щербича, Йоганна Цервуса Тухольчика, Йоганна Кірштейна (Церазіна), Станіслава Айхлера, Бартломея Гроїцького. Автори подають сучасну локалізацію рукописних та друкованих видань цих джерел, що нині зберігаються у фондах архівів та бібліотечних зібрань Польщі — Вроцлаві, Кракові, Курнику, Перемишлі, Варшаві.

Наступні частини книги — E, F, G — мовознавчі, де представлено докладний мовний та порівняльно-історичний аналіз німецької історико-правничої термінології, що склалася у часи пізнього середньовіччя у німецьких містах та була згодом запозичена польськими правниками. Дана термінологія широко побутувала на теренах усіх країн, де функціонувало магдебурзьке право, про що, зокрема, свідчить опублікований у книзі німецько-польсько-словацько-чесько-українсько-мовний перелік 40 зразків історико-юридичних термінів, подібних за фонетикою та значенням. Важливою складовою цього розділу є німецько-польський та польсько-німецький термінологічні словники.

Завершують книгу резюме з підсумком результатів дослідження, переліки джерел та літератури, іменний, географічний та предметний покажчики, покажчик правничих джерел за назвою та місцем розташування, а також карти: 1) Саксонсько-магдебурзьке право у Центрально-Східній Європі, 2) Саксонсько-магдебурзьке право у Польщі.

Дані видання стануть у пригоді не тільки дослідникам історії права, мовознавцям, а й усім зацікавленим історією магдебурзького права, яким користувались кілька сотень міст і містечок, і яке справді можна розглядати як феномен в історії Центрально-Східної Європи.

---

⁷ Див. збірник статей: Europejskie miasta prawa magdeburskiego. Tradycja, dziedzictwo, identyfikacja. — Kraków, 2007.